

Thomas Robert Malthus (1766 – 1834)

Autorka: Juliana R.

Když roku 1798 vyšel *Esej o principu populace* (česky nakl. Zvláštní vydání, Brno 2002), vzbudil rozruch. Po krátkém zamyšlení však bystřejší čtenáři uznávali, že není až tak překvapivý; Thomas Malthus v něm vyjádřil změnu, která se dala dobře pozorovat z perspektivy jednoho lidského života. Vždyť před několika lety se Francie stala republikou, v Anglii se rozbíhala průmyslová revoluce a nad mezinárodní „obcí vzdělanců“ právě zářilo osvícenství v zenitu. Svět stál na přelomu epoch.

Zatímco ostatní osvícenci tehdy rozvíjeli představy o pokroku lidstva, všiml si Thomas Malthus znepokojivých skutečností: průmyslová revoluce s sebou sice přinášela růst zdrojů, zároveň se však rychle násobila populace. Až dosud byl přírůstek obyvatelstva vždycky vítán. Merkantilistická ekonomie sedmnáctého a osmnáctého století v poddaných spatřovala zdroj státního bohatství, proto jejich rozplozování podporovala. Ale tento melancholický kněz, sužovaný při psaní bolestí zubů, vypočítal, že zatímco počet lidí roste geometrickou řadou (1, 2, 4, 8, ...), zdroje potravy vzrůstají pouze řadou aritmetickou (1, 2, 3, 4, ...). Z toho pak – jak známo – vyvodil, že nad lidstvem neustále visí Damoklův meč bídy. Populaci sice průběžně snižují různé faktory jako homosexualita nebo bezženství, přesto však průmyslová Anglie spěje do pasti. Jakmile země už obyvatele neuživí, musí se jejich počet snížit epidemiemi, katastrofami a bratrovraždou válkou o zdroje. Lidstvo, jak se zdá, nemíří ke štěstí, nýbrž ke zkáze.

Tato Malthusova these (princip populace, *principle of population*, resp. **zalidnění**) hluboce zasáhla evropské ekonomické, ale i morální myšlení. Přesvědčovala i pohoršovala, tak jako kdysi Machiavelliho *Vladař*. Na počátku dvacátého století trval její vliv s neztenčenou silou; vedle otázky ženské či židovské patřila hrozba přelidnění dokonce k „otázkám doby“. Francie se pokoušela regulovat porodnost, Výmarská republika diskutovala o tomtéž. Právě ve dvacátých letech se nad problémem zamýšlel i mladý **Adolf Hitler**.

Následující esej zkoumá úlohu malthusiánství v Hitlerově a potažmo nacionálně-socialistickém hospodářském myšlení. Že v něm *princip populace* roli sehrál, o tom v akademické obci není sporu; *reductio ad Hitlerum* ba podnes slouží levicovým intelektuálům jako „argument“ proti této ekonomické škole. (Pro úplnost se sluší dodat: v současnosti je často malthusiánství považováno za překonané i proto, že třetí sexuální revoluce v šedesátých letech přinesla účinné a dostupné prostředky antikoncepce, čímž zastavila pravidelné znásobování obyvatelstva. To platí alespoň pro První svět. Množství malthusiánů však stále najdeme v ekonomii rozvojových zemí.) O tom, v čem a jak Thomas Malthus Adolfa Hitlera inspiroval, však hlavní proud hospodářských dějin vypovídá jen neúplně, vágně a pokřiveně, neboť pisatelé nemají dostatečnou znalost nacionálně-socialistických pramenů.

Víme, že Hitler malthusiánství znal, ale nemáme důkaz (například zprávu o knihovně výpůjčce), že by celý *Esej o principu populace* četl. Snad se s touto ekonomickou školou seznámil pomocí popularizačních brožur a osvětových přednášek, jež vyhledával především v letech 1918–1921. Můj boj na Malthuse nikde výslovně neodkazuje. Ostatně právě tak – bez odkazu – v něm nalzáme i Schopenhauerovy či Nietzscheho myšlenky, zpracované již Hitlerovým duševním metabolismem a organicky přivtělené k jeho vlastní filosofii. S určitostí však můžeme prohlásit, že z Eseje jsou převzaty tyto tři body, což následně doložíme pomocí citací:

- a) přesvědčení, že stát nesmí uplatňovat natalitní politiku, nezajistí-li pro nové občany zdroje obživy,
- b) myšlenku přirozeného výběru
- c) a zásadní důraz na zemědělství oproti průmyslu.

Vnitřní kolonizace a expansionismus

Právě malthusiánská these, že růst obyvatel povede ke katastrofě, se pro hitlerovské pojetí druhé světové války jakožto války preventivní jeví být zásadní. Není však jediným určujícím motivem. Vůdce věří, že rozplozování je na jednu stranu žádoucí, ba posvátný projev vůle k životu, na druhou stranu však tísnivý živel, rostoucí, přetékající, hrozící dobytvačná síla, jež si vynucuje svůj *Lebensraum*. Druhá představa je malthusiánská, kdežto první populacionistická. Tento ekonomický směr se uplatňoval v jeho rodném Rakousku. Osvícenská epocha, jež ho tolik inspirovala, přinesla Střední Evropě – na rozdíl od Anglie – nadšeně povzbudivou rodinnou politiku, jak ji uplatňovala Marie Terezie či Fridrich II. Veliký. Tito monarchové, k nimž Hitler vzhlížel, chtěli za každou cenu zvýšit počet svého obyvatelstva, jež pak mělo pracovat v manufakturách a posílit úřednický stav.

Nacionálně-socialistický přístup k problému přelidnění tedy představuje jakousi syntézu dvou ekonomických antithesí: růst hodnotného obyvatelstva je žádoucí, kdežto pro méně hodnotné populace je zapotřebí světové zdroje a prostor omezit.

Hitler pod vlivem Malthuse každopádně pokládá boj o zdroje a prostor za matematickou

nutnost, která nastane buď dříve, anebo později. Poněvadž neodvratný zápas by podle něho prohrál národ, který by byl početně omezen, je nutno podpořit populační růst a podstoupit střet dříve, než se méně hodnotné populace zmnohonásobí nekontrolovanou porodností:

Podíváme-li se jasně na německé zahraničněpolitické předpoklady, musíme dojít k následujícímu přesvědčení: Německo má roční přírůstek obyvatelstva téměř devět set tisíc duší. Nesnáz uživit tuto armádu nových státních občanů musí rok od roku růst, až jednou skončí katastrofou, jestliže rychle nenalezneme prostředky a cesty, jak včas zabránit nebezpečí hladovění. (MK, IV., str. 144-145)

Z těchto prostředků Vůdce jmenuje a zároveň odmítá dva, o nichž se tehdy všeobecně hovořilo: umělé omezení porodnosti a vnitřní kolonizaci.

Vnitřní kolonizaci pokládá za nedostatečnou. Vedou ho k tomu dva důvody: zaprvé, že množství půdy a její úrodnost nejsou neomezené, a zadruhé, že životní nároky obyvatel rostou ještě rychleji než jejich počet. Druhý z těch postřehů je Hitlerovým vlastním přínosem do debaty. První má však zřetelnou obdobu v *Eseji*.

„Výnosnost půdy se nepochybně může až po určitou mez zvyšovat. Ale toliko po určitou mez, a nikoli pořád dál,“ dočteme se v *Mém boji* (str. 147). Thomas Malthus oproti tomu nejprve pracuje s thesím, že díky vědeckému pokroku se bonita půdy bude zvyšovat, a tudíž budou aritmetickou řadou růst i zdroje obživy. Skutečnost, že zúrodnovat půdu nelze donekonečna, nijak nerozvádí, protože z hlediska jeho cílů je zbytečná. Aby svůj princip populace dokázal, stačí mu předvést neúměrnost, s níž se množí obyvatelé a potraviny. Zdokonalitelnosti (*perfectibility*) se však obšírně věnuje, když polemizuje s vizemi svých současníků, že člověk se vyvíjí k nesmrtelnosti. Upozorňuje na meze, které zdokonalování domestikantů – včetně člověka – kladou přírodní zákony: například poměr mezi tíhou květu a silou stonku nebo opotřebením organismu věkem, jež musí dříve či později nastat.

Hitlerovou odpovědí na vyčerpání zdrojů tedy není omezení porodnosti ani vnitřní kolonizace, nýbrž expanzionismus. Uvědomuje si, že je to řešení pouze dočasné, ale pokládá za nutné zabrat prostor dříve než méně hodnotné populace, rozplozující se explozivní silou. Až dojde k boji o zdroje, musejí být kulturní národy silné a zdravé a musejí mít velké území, které za běžných okolností slouží coby prevence útoku.

Antinatalitní politika a přirozený výběr

Jak jsme již zmínili, Francie ve dvacátých letech reagovala na hrozbu přelidnění antinatalitní politikou, což *Můj boj* rozhodně odsuzuje. Autor totiž podotýká, že omezení porodnosti by podvázalo přirozený výběr. Ze svých civilizovaných životů prý nesmíme vypudit tvůrčí boj o sebezáchovu; jestliže stát úzkostlivě pečuje o každou narozenou bytost a zároveň brání jiným, potenciálně lepším bytostem, aby zaujaly její místo, národ tím degeneruje. Jde o provinění proti přírodě a zároveň proti boží vůli, jejímž je příroda projevem.

Je pozoruhodné, že níže citovaná pasáž z *Mého boje* není ve skutečnosti ozvukem Darwina, nýbrž Malthuse. Vztah těchto tří zásadních textů – *Eseje o principu populace*, *O původu druhů přirozeným výběrem* a *Mého boje* – stojí za objasnění. Svým postřehem, že v živočišné i rostlinné říši je zplozeno značně více jedinců, než jich přežívá, Thomas Malthus inspiroval paralelně jak Charlese Darwina, tak Adolfa Hitlera. Vůdcův (proto)evolucionismus tedy není zprostředkovaný Darwinem:

Příroda sama se tedy stará v nuzných dobách nebo za nepříznivých klimatických podmínek právě tak jako při chudé úrodě o omezení nárůstu obyvatelstva jistých zemí nebo ras, ovšem způsobem stejně moudrým jako bezohledným. Nebrání v plození jako takovém, ale v dalším zachování zplozeného, jež vystaví tak těžkým zkouškám a strádáním, že přinutí všechno méně silné, méně zdravé, aby se vrátilo do lůna věčně nepoznaného. (MK, IV., str. 145-146)

Pro srovnání příslušná část *Eseje o principu populace*:

Ačkoli v říši zvířat a rostlin příroda rozesela sémě života tou nejštedřejší a nejvelkorysejší rukou, poměrně šetrila prostorem a obživou nutnou k jejich vydržování. Zárodky existence obsažené na tomto místě země by s dostatkem potravy a prostoru k rozšíření v průběhu několika tisíciletí zaplnily milióny světů. Je nutno panovačný, všeprostopující zákon přírody udržet v určených mezích. Říše rostlin a zvířat se tomuto velikému omezujícímu zákonu podřizuje. A říše lidí se mu nemůže vymknout žádným rozumovým úsilím. Mezi rostlinami a zvířaty způsobuje [zákon] mrhání semenem, nemoci a předčasnou smrt.“ (*An Essay on Principle of Population*, I, 5)

S tímto bodem souvisejí dvě myšlenky, jejichž převzetí z *Eseje* nelze doložit, které však korespondují s duchem a obsahem *Mého boje*. Thomas Malthus jako jeden z prvních myslitelů reflektoval vývoj organismů na základě umělého výběru. Za šlechtitelného považoval také člověka, a to co do velikosti, síly a barvy pleti. Na otázku, zda může eugenika ovlivnit inteligenci, nedovedl s jistotou odpovědět. Uvádí však příklad britského rodu Bickerstaffů, který si uvážlivým míšením údajně zesvětlil kůži a zvýšil postavu. Dále se domnívá, že duševní činnost vznikla díky stimulům vnějšího nepohodlí. Proto není teplé podnebí s dostatkem zdrojů intelektuálně podnětné; „*mentální a tělesnou energii*“ je naopak nejvíce nadáno obyvatelstvo mírných pásem.

Zemědělství versus průmysl

Nacionálně-socialistický důraz na zemědělství, jak se projevuje i v kultu krve a půdy, má mimo malthusianství ještě četné další zdroje. Především vychází z ruralismu, který se zrodil už jako reakce na zemědělskou revoluci z poslední třetiny osmnáctého století. Zde si však

všimněme paralel mezi Malthusem a Hitlerem, pokud jde o pojetí zemědělství coby úhelného kamene hospodářství:

Již možnost udržet zdravé rolnictvo coby fundament zdravého národa nemůže být nikdy dostatečně doceněna. Mnoho našich dnešních strastí jsou jen následky nezdravého poměru mezi venkovy a měšťany. Pevný svazek malých a středních rolníků byl po všechen čas nejlepší ochranou proti sociálním chorobám, jimiž jsme dnes postiženi. Je to ale také jediné řešení, jímž lze ve vnitřním hospodářském koloběhu zajistit národu chléb. Průmysl a obchod ustoupí ze své nezdravé vůdčí pozice a začlení se do všeobecného rámce národní spotřeby a hospodářské kompenzace. (...) Vyrovnání vlastní nabídky a poptávky ve všech odvětvích učiní celek národní výživy více či méně nezávislý na zahraničí, pomáhajíc také – zejména v náročných dobách – zajistit svobodu státu a nezávislost národa.“ (MK, IV, 152)

Hitler připouští, že osidlování půdy bývá zdouhavé, ale povede-li se, je trvalejší a stabilnější než průmysl. Povšimněme si v citaci zvláště motivu autarkie, který byl pro Vůdce naprosto zásadní. Její zárukou se nemůže stát průmysl ani obchod: ty podle něho naopak lapají Německo do sítě mezinárodních ekonomických vztahů, ovládaných Židy, a tak je připravují o nezávislost.

Rovněž Malthus spatřuje v zemědělství formu hospodářství bytostně nadřazenou všem ostatním. Na rozdíl od školy fyziokratů zdůrazňuje, že zdroje potravy jsou omezené, a proto lze vyrábět nové ekonomické hodnoty jedinečně zúrodněním. Průmysl ani obchod zdroje potravy neprodukuje. Zvýšení mzdy nemůže zvýšit počet potravy v zemi, a proto úměrně k platu rostou i ceny. Za předpokladu, že by nebyla zúrodněna žádná další půda, si tak lidé koupí stále stejné množství jídla bez ohledu na to, kolik mají peněz.

Průmyslu nedůvěřuje Malthus ani Hitler. Už první z nich si uvědomuje, že průmysloví dělníci žijí méně zdravě a celkově v horších podmínkách než zemědělští. Navíc jsou podle něho ohroženi módou. V malthusiánství tak patrně můžeme spatřovat i jeden z pramenů antinomie zemědělství a průmyslu, příp. města a venkova v nacionálně-socialistickém myšlení. K němu přirozeně přistupují i další vlivy, například tehdejší podíl Židů na průmyslu (30–40 %, podle židovských historiků hospodářství dokonce 50 %) či dědictví německého romantismu.

Věřím, že tento můj malý pokus číst hitlerovské hospodářské myšlení pod zorným úhlem malthusiánství vrhá na zahraniční politiku Třetí říše poněkud odlišný pohled. Nevykládá ji totiž jako svévoli, mocichtivost či slavomam, nýbrž jako politickou prevenci. Zasazuje do původních myšlenkových souvislostí obecně známý pojem Lebensraum, zcela vyprázdňený rafinovanějšími podobami spojenecké propagandy. Podle tohoto pojetí musí německý národ expandovat, aby nespadol do pastí bídy a bratrovražedných sporů, jež oba myslitelé – Thomas Malthus i Adolf Hitler – pokládali za jinak nevyhnutelnou budoucnost.